

Om Kjendskabet til engelsk theologisk Litteratur i ældre Tid.

Ved **Holger Fr. Rørdam.**

Medens det sjeldnere forefaldt, at danske Studerende gjæstede engelske Universiteter i det 16de Aarhundrede, blev dette mere almindeligt i det 17de, navnlig i den sidste Halvdel af Aarhundredet. Af mere bekendte Mænd, der i kortere eller længere Tid studerede i England i det sidstnævnte Tidsafsnit, kan saaledes nævnes Peter Schumacher (Griffenfeldt), Professor Christian Nold og Provst Morten Reenberg. Flere ville forekomme i det følgende. At derved Vejen er banet til et større Kjendskab til engelsk Litteratur, end man her til Lands forhen har haft, kan med Føje antages, ligesom det vides, at man begyndte at lægge sig efter »den engelske Prædikemaade«. Et ret mærkeligt Vidnesbyrd om Sans for Udnyttelse af den Rigdom, engelsk theologisk Litteratur indeholdt, fandt jeg ved at gjøre mig bekendt med et Skrift, som den ovf. S. 333 ff. omtalte M. Anders Langgaard i sin Selvbiografi nævner som det, der i særlig Grad gav Stødet til hans kristelige Opvækkelse, nemlig Daniel Dyke's »Selvbedragets Hemmelighed« eller »Nosce te ipsum«. Det er et meget energisk Opvækkelsesskrift, og da det 1706 udkom paa Dansk, oversat og bearbejdet af daværende Candidatus ministerii Ludvig Winslow¹⁾,

¹⁾ Han var en Søn af den i K. S. 4. R. VI, 561 omtalte M. Peder Winslow, der døde 1705 som Sognepræst i Præstø og Skibbinge. Nogle flere Skrifter af Ludvig Winslow nævnes i Nyerups

maa det have vakt ikke ringe Opmærksomhed. Der kjendes nemlig mindst 3 Oplag af dette ret omfangsrige Værk ¹⁾). Da det saaledes i sin Tid er bleven læst af mange og har spillet en Rolle i vor theologiske Litteratur, men nu vistnok kun kjendes af faa, vil det maaske findes passende, at der her meddeles lidt nærmere Oplysning om denne Oversættelse. Titelen lyder saaledes:

Hiertets Selfbedragelse, eller Selfbedragelses Hemmelighed,
 nemlig hvorledes et Menneske udi sin Saligheds Sag sig self
 bedrager. Af det Engelske Skrift, kaldet Danielis Dyke
 Nosce te ipsum, udsat, oc efter Troens Regel formeret,
 forandret og forbedret af Ludwig Winslow. Kbh. 1706.
 (48 + 812 SS. i 8vo.)

Trykningen af Skriftet maa være begyndt 1704, hvilket Aarstal findes paa den særlige Titel til »Første Párt«. Fortalen til hele Skriftet er dat. Kbhvn. Juleaften 1705, men et af de ledsagende Æredigte til Udgifveren er dat. 8. Marts 1706.

Skriftet er forsynet med den theologiske Professor, Dr. Hans Wandalls Approbation, hvori Winslov højlig roses for hans priselige Foretagende, idet tillige det Haab udtales, at Bogen maatte tjene til, at mange Mennesker maatte faa deres Øjne opladte til at se, at de hidtil havde gaaet i Selvbedrag med Hensyn til deres Sjæls Tilstand, idet de kun havde Kristendommens ydre Skin, men ikke dens Kraft. Approbationen slutter med de Ord: »Og maa jeg derhos bekjende, at jeg om denne Udtolkelses Autor og dette hans Arbejde, hvorudi han saa megen kristelig Nidkærhed og

Litt. Lex. S. 667. Det i K. S. 4. R. II, 507 omtalte utrykte Arbejde af ham angaaende Klostrene i Danmark har vistnok støttet sig til hans Faders hos Bloch (Den fyenske Gejstligheds Hist. I, 500) nævnte Forarbejde: De origine Monachorum in Dania.

¹⁾ Foruden de to Oplag, der nævnes i vore Litteraturlexica, har der været et af 1729. (Ejcdes i sin Tid af Past. E. Mau).

saa stor Øvelse i Skriften lader se og kjende, har fattet den Tanke, at han til Ordets Tjener i Guds Menighed fremfor mange andre burde være recommenderet«.

I Indledningen meddeler L. Winslow nogle Efterretninger om Forfatteren, den udmærkede presbyterianske Prædikant Daniel Dyke († 1616¹). Dernæst omtales den store Udbredelse »The mystery of self-deceiving« eller »Nosce te ipsum« havde faaet, efter at Skriftet første Gang var trykt Aaret efter Forfatterens Død, samt at det var udkommet »i mange og adskillige Editioner« paa Tysk, ligesom paa Hollandsk og Fransk (»La sonde de la conscience«). Endelig anfører Winslow en Række berømmende Udtalelser om Skriftet af forskellige fremmede Theologer (bl. a. Ph. J. Spener), hvorpaa han fortsætter saaledes:

»Jeg mindes, at min egen hjerte-allerkjæreste salige Fader, Mag. Peder Winslow, ofte roste dette Skrift og sagde derhos, der han en Gang talte med mig derom: Hvem der ikkun kunde, som man burde, leve efter den Bogs Formaninger; fortalte ogsaa, at naar han talte med sin gode, gamle Ven og Svoger, sal. Mag. Michael Henriksen²) til Nicolai, om slige Sager, da roste han intet Skrift mere i denne Handel end som Dan. Dykes Nosce te ipsum. At og andre vore Lærere har baaret stor Respekt til samme Skrift, kan deraf kjendes og fornemmes, at det for længe siden har været i megen privat Brug hos mange lærde Mænd i vore Menigheder, til at laane deraf adskillige Betænkninger i deres Prædikener. Den, der og vil sammenligne D. Henrik Müllers, Theologi Rostochiensis, adskillige exegetiske og moral Skrifter med Dan. Dykes Nosce te ipsum, skal let formærke, at samme Dr. Müller har temmelig behjulpet sig dermed. — Paa Danske Sprog er ogsaa Skriftet af adskillige fornemme lærde Mænd

¹) Jvfr. Leslie Stephen, Disctionary of National Biography XVI, 291.

²) Mich. Henriksen Tistorph (s. D. biogr. Lex. XVII, 417).

iblandt os oversat og verteret. Den vidtberømte Mand, velærværdige, hæderlige og fornemme højlærde Mag. Johan Brunsmand, min højrespecterede inderlig gode Ven og elskelige Fader i Christo, har for mange Aar siden gjort en Anfang med samme Værk paa Dansk at udtolke og været temmelig vidt kommet dermed, men formedelst andre vigtige Sagers Forretning og Skrifters Befordringer ikke haft Stunder og Lejlighed til at bringe det til Fuldkommenhed, som han gerne vilde. Dette har denne gode Guds Mand selv berettet for mig, har og saare rost bemeldte Daniel Dykes Skrift og ofte ønsket mig Lykke og Fremgang med dets Oversættelse, saa og inderlig glædet sig derover og jevnlig spurgt mig ad, hvor vidt jeg med dets Tryk var kommen. Vor Herre spare ham i mange Aar! — Det er ogsaa oversat paa samme vores Danske Sprog af en gudelig og grundlærd Præst ved Trondhjem, som for tyve Aars Tid siden i Herren er hensovet, hvis Navn var Hr. Peder Ditlefsen, og har hans Søn, hæderlige og fornemme vellærde unge Mand Mr. Anders Bernhoft, ladet mig se og læse samme hans sal. Faders Oversættelse. Jeg finder og i sal. Præsident Peder Resens Catalog over hans Bibliothek p. 350, at Skriftet er oversat af en Adelsfrue ved Navn Sophia Below. At ogsaa en fornemme Kjøbstedpræst i Fyn, som for halvtredie Aar siden saligen er hensovet, har haft samme Skrift paa Dansk translateret udi sin Eje og jevnlig Brug, er mig for vist berettet, og har jeg og set et Stykke af samme Danske Version. Exemplaret skal endnu findes hos Arvingerne. Er mig og sagt, at der skal være endnu to andre danske Oversættelser, af gejstlige Personer gjort, hvoraf den ene for 40 Aars Tid siden skal være forfærdiget, og den anden nu nylig af en Præst her i Sælland udi Vordingborgs Amt. Efter at jeg og dette havde samlet og skrevet, fortæller mig velædle Assessor Johan Lorentzen¹⁾,

¹⁾ Skrev sit Navn Laverentzen og var Direktør for det kongelige Bogtrykkeri (s. D. biogr. Lex. X, 148).

min fornemme gode Ven, hvorledes han for en 30 Aars Tid siden har haft dette samme ypperlige Skrift i deslige Arbejde under Hænder, saa og med stor Flid uddraget deraf Locos Communes til alle Søndagsevangelier. Foruden adskillige andre, som og af og til har lagt Haand paa dette drabelige Værk at fordanske, saa at mig af en fornemme højlærd Mand er berettet, at næsten hverandet Aar udi sidst afvigte halve Seculo er nu en, nu en anden kommen frem hver med sin Version over samme Skrift. Hvilket meldes dem allesammen til Ære og Berømmelse.“

»Dog er indtil det Aar 1704 intet deraf paa Danske til Trykken fremkommet, og det første danske Tryk deraf er dette mit Arbejde. Saa at dette Skrift har paa slig Maade hartad haft det samme Held og Skæbne, som D. Johan Arndts Sande Christendom, hvilket Skrift ogsaa af adskillige for lang Tid siden, og omtrent for 80 Aars Forløb, med alle sine fire Bøger har været udsat paa Danske. Kom dog ikke mere til Trykken end den fjerde Bog, som Mag. Peder Gelstrup, fordum Professor her i Kjøbenhavn, havde paa Danske udtolket og blev trykt her i Kjøbenhavn Aar 1618. Men de andre tre Bøger af samme Arndts Christendom kom ikke for Lyset; thi om end 15 Ark af den første Bog allerede aftrykt vare (hvilket en fornemme Mand har fortalt mig, som baade selv har set dem og haft dem) saa kom det dog ikke videre dermed, og samme 15 Ark, af hvad Aarsag veed jeg ikke, bleve kun til Maculatur. En Adelsfrue ved Navn Karen Bille, som Præsident Resen udi bemeldte hans Bibliothek beretter, havde og fordum alle fire Bøger udsat paa Danske; men intet deraf er kommet til Lyset. Og er saa blevet stedse derved, indtil Aar 1688 den salige Guds Mand, Hr. Samuel Jenssøn Ild (hvis Hukommelse være i Velsignelse) fandt bedre Lykke derudi, og efterat han det ganske Værk paa god og gjæv Danske havde udtolket og i mange Maader med stor Flid og Arbejde forbedret, fik han det, efterat det var baade af Bispen i Fyn og af

Facultate Theologica her i Kjøbenhavn samtykt og approberet, lykkelig til Trykken forfremmet, alligevel ikke uden stor Hinder og Modstand, ja og Skade og stor Forlis paa en Rejse fornemmelig fra Udby (beliggende mellem Præstø og Vordingborg), hvor han var Præst, og hid til Kjøbenhavn, da ham her ved Stadens Nørreport sit Rejsehynde med mange af sine Manuskripter udi, saa og i rede Penge over 100 Rdlr. blev frastjaalet. Men den sal. Mand lod sig dog ikke derpaa fortryde. Jeg erindrer mig og, at den sal. Mand, som var min synderlige og ret hjertelige gode Ven og Velynder, og endogsaa udi hans yderste sligt mod mig særdeles lod paakjende, sagde, at han, ved Guds Forsyn og Beskikkelse, af Laaland, hvor han tilforn var Præst, var derfor kommen hid til Sælland, at han dette sit langsommelige Arbejdes Værk desbedre og bekvemmeligere kunde faa bragt til Lyset og til Trykken; roste og derudi særdeles sin gode, gamle Ven og Broder, velbemeldte Mag. Brunsmann, og sagde, at han til samme Bogs Befordring havde meget hjulpet og contribueret¹). Saa vidt herom«.

Derefter udtaler Winslow sig om den særlige Vanskelighed, som en Gjengivelse af Dykes Skrift til Brug for danske Kristne havde, nemlig at det var oprundet paa reformert Grund og derfor indeholdt Lærdomme (bl. a. om Prædestinationen), som Lutheranere maatte tage Afstand fra, hvilke derfor maatte rettes i en dansk Udgave, en Omstændighed, der rimeligvis var Aarsag til, at alle tidligere Forsøg paa at overføre det til den danske Litteratur vare gaaede istaa. Til en saadan korrigeret Udgave behøvedes, som Winslov siger, »en ikke ringe Møje og Umage, og var meget besværligt at komme tilrette dermed, saa at den salige og vidtberømte Mand, Mag. Rasmus

¹) Samuel Jensen Ild († 21. (ikke 31.) Marts 1699) var en af sin Tids største Opvækkelsesprædikanter. Hans Oversættelse af Joh. Arndts »Sande Christendom« er udkommen i mange Oplag.

Hansen Brochmand, fordum Professor Theologiæ i Kjøbenhavn¹⁾, der han ved det Aar 1662 fornam, at en Studiosus her ved Akademiet havde for Skriftet at vertere, da roste han det vel, som Mag. Brunsmand for mig har berettet, at der var adskilligt gavnligt, mærkeligt og tænkverdigt derudi, men dog derhos sagde, at der var og nogle ganske haarde Knuder tillige derudi og adskilligt imod Troens Regel, som maatte først rettes. — Ikke desmindre, efterdi mange drabelige og saare nyttelige og gavnlige Stykker vare derudi befattede, som man ellers i andre Bøger ikke saa fandt tilsammen sanket, da er det dog eragtet saa tjenligt og gavnligt, at det kom til Trykken, hvad Arbejde det og skulde koste«.

Oversætteren gjør derhos opmærksom paa, at ogsaa religiøse Skrifter, udgaaede fra andre Konfessioner end den lutherske, kunde indeholde meget godt, »helst deres, som ere skrevne af de Reformerte, og fornemmelig af de Engelske, efterdi de Reformerte ere iblandt dem, som komme nærmere til vores Lærdomme, og mange iblandt dem have ogsaa den Babyloniske Hores og Stads Mure og Grundvolde tillige med os vældeligen og krafteligen bestormet og omstyrtet²⁾: helst de Engelske, hvilke og særdeles derfor ere at berømme, at de gemenlig flittigere læse den hellige Skrift og ere mere beløbne derudi end andre Nationer. Hvoraf det ogsaa er kommet, at her i Danmark siden Aar 1656, eller siden de fornemme og navnkundige Mænd, Mag. Hans Brochmand³⁾, og efter

¹⁾ Han havde studeret i England (s. Dansk biogr. Lex. III, 85).

²⁾ Ved disse stærke Udtryk kommer man uvilkaarlig til at tænke paa den store Sorg, der havde ramt Familien Winslow, da den ældste af Ludwig W.'s Brødre, den udmærkede Anatom Jacob W., i Paris havde forladt sine Fædres Bekjendelse og var gaaet over til Romerkirken.

³⁾ Døde 1664 som Biskop i Aarhus; havde i sin Tid studeret i England, hvorfra han ogsaa havde sin Hustru (Dsk. biogr. Lex. III, 70).

ham den vidtberømte Mag. Michael Henriksen, ere blevne Sognepræster til Nicolai Kirke i Kjøbenhavn, de engelske Prædikanter Bøger er kommen i Brug blandt vores Lærde, og mange af vores Præster befunden sig saare betjent og behjulpen af dem.»

Derefter giver Oversætteren, der viser et for hin Tid mærkeligt Kjendskab til engelsk theologisk Litteratur, Oplysning om, hvad Føje han havde haft til at forbedre og udfylde forskelligt i Dykes for øvrigt saa betydningsfulde og indholdsrige Skrift. Til sidst ytrer han bl. a.: »Belangende min Flid med dette Skrift, at danne det, som det burde, da har jeg sandelig ingen Arbejde sparet, men gjort alt det, jeg kunde, ikke heller derudi altid fulgt mit eget Sind og Hoved alene, men ofte baade mundtlig og skriftlig raadført mig med lærde Mænd, og derudi tillige fulgt deres Raad og gode Betænkninger. Har saa, korteligen sagt, lagt alle Aarer om Borde og udi alting med stor Umage og Flid derpaa arbejdet, at det kunde være for alting Gud til Ære og min Næste til Nytte, Tjeneste og god Efterretning, som jeg og formoder, at det skal blive og tjene min Næste til Opbyggelse, Formaning, Undervisning, Trøst, Lærdom og salig Forbedring. Synes nogen, han kunde have gjort det bedre, da efterdi det endnu ikke er gjort, og for ufødt Fæ, som man siger, tolder man ikke, da ville vi imidlertid bruge dette nærværende, indtil vi faar det bedre; da er det tidsnok at tale derom.»

Indledningen slutter med Æredigte til Oversætteren, af Johan Brunsmand og Iver Brink, af hvilke navnlig den sidste havde særlige Betingelser for at bedømme Winslows Oversættelse, da han længe havde opholdt sig i England, dels som Feltpræst for de danske Hjælpetropper og dels som Præst for en dansk-norsk Menighed i London¹⁾. Af Brinks Digt kunne Slutnings-Stroferne hidsættes:

¹⁾ D. biogr. Lex. III, 59.

Tak, Winslow, for Din Flid, i Hjerterne at prente
 Den sande Christendom! Gid hver saa vel Dig kjendte
 Som jeg, og Pundet, som hos Dig Gud nedlagt har,
 Du længe vist til Kald befordret var.
 Men bi kun Herrens Tid! Han ingen dog bedrager,
 Som i hans Tjeneste sig gjerne selv forsager
 Og sætter al sin Sag alene i hans Haand,
 Som Hjertets eget Dyb ransager ved sin Aand.
 Han Hjertet lær' ved dig sig selv til Gavns at kjende,
 Han Hjertet og til dig kan bøje snart og vende;
 Jeg men' et Hjerte, som dig vel kan hjulpen se
 Til en dig værdig Post. Gud give, det maa ske!

Det baade i Wandalls Approbation og i ovenstaaende
 Vers udtalte Ønske opfyldtes, da Ludvig Winslow
 29. Jan. 1707 kaldtes til Sognepræst i Vaaler og Svendal
 i Nedre Borgesyssels Provsti, Christiania Stift. 1708 tog
 han Magistergraden. Men hans Virketid blev kun kort-
 varig, da han allerede døde 1712 (ikke 1710, som flere
 Skrifter have). Det omtales, at han til Vaaler Kirke 1708
 gav Oblatæske og Kande af Tin. Han efterlod en Enke,
 ved Navn Johanne, hvis senere Skæbne dog ikke kjendes¹⁾.

¹⁾ Hr. Arkivar Thomle, hvem jeg takker for nogle Meddelelser om
 Ludv. Winslow, gør opmærksom paa, at Hans Christian Wins-
 løv, der 1743 tog Borgerskab i Christiania som Guldsmed, mulig
 var en Søn ell. Slægtning af ham.